

структуру населення, особливості проведення дозвілля відвідувачами музейного комплексу.

Культурно-освітні вимоги, інтегрують основну структуру музейної роботи, виявляють специфіку кожного музейного комплексу, що визначається особливостями музейного зібрання, системи експозицій і виставок, кадрового складу, територіального розташування і структури музею, історичного та сучасного розвитку регіону, демографічного складу населення.

Демографічна структура населення включає: соціально-професійний і віковий склад населення, рівень освіти, культурні запити. Крім того необхідними факторами є чисельність населення, структура розселення, розвиток туризму.

Висновок. На основі онтологічної моделі проаналізовані та визначені фактори, що впливають на формування будівель музейних комплексів: соціальні, економічні, науково-технічні, містобудівні, матеріально-технічні, сфери споживання, природно-кліматичні.

Список використаної літератури

1. Лаврик Г.І. Основи системного аналізу в архітектурних дослідженнях і проектуванні: Підруч. / Г.І. Лаврик. – Київ: КНУБА, Українська академія архітектури, 2002. – 138 с.
2. Лаврик Г.И. Методологические проблемы исследования архитектурных систем: Автореф. дис. докт. архитектуры: 18.00.01. / Г.И. Лаврик. – Киев, 1979.
3. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. – К.: Будивэльнык, 1991. – 184 с.
4. Хабаровська Ю. О. Методи оцінки і вибору рішень у процесі архітектурних досліджень сельбищних територій міст: автореф. дис. кандидата архітектури 18.00.01. / Ю. О. Хабаровська. – Київ, 2006.

Аннотация

Рассмотрена методика определения основных факторов определяющих формирование архитектурно-планировочной структуры полифункциональных музейных комплексов.

Ключевые слова: системный подход, система, метод, факторы, полифункциональный музейный комплекс, архитектурно-планировочная структура.

Annotation

The method of identifying key factors that determine the formation of architectural and urban fabric multifunctional museum complexes.

Key words: system approach, system, method factors multifunctional museum, architectural and planning structure.

УДК 725.8.012 (045)

А. В. Хмельницька
*аспірант кафедри АПЦБіС,
КНУБА*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НОВИХ ТИПІВ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ

Анотація: в статті розглядається актуальні проблеми розвитку закладів культури і мистецтва в Україні і близькому зарубіжжі, вітчизняні і зарубіжні тенденції розвитку сфери культури. Розглядаються види ефективності закладів культури і їх показники, окреслюються основні аспекти і методи оцінки ефективності закладів культури, специфіка їх економічної діяльності і шляхи перспективного розвитку мережі закладів культури.

Ключові слова: заклади культури, культура, види ефективності закладів культури, методи оцінки ефективності, BSC, CAF, економічна ефективність.

Актуальність.

В сучасних умовах загальної світової кризи і масштабних політичних і економічних реформ одним з основних завдань є забезпечення збереження і розвитку української культури, як важливого фактору розвитку демократичного суспільства і успішного розвитку України, як співтворця світової культури. [7]

Пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України, і в яких визначені правові, економічні, соціальні, організаційні засади її розвитку.

Так, державою визначені пріоритетні цілі в розвитку культурної сфери:

- реалізація суверенних прав України у сфері культури;
- відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України;
- забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості;
- реалізація прав громадян на доступ до культурних цінностей;
- створення матеріальних і фінансових умов для розвитку культури. [10]

Досягнення цих цілей можливе за умови створення ефективних механізмів підтримки культурно-мистецької сфери незалежно від форм власності, підпорядкування і правового статусу установ культури. [7]

Основні цілі, завдання і напрями культурної політики України визначені в Концепції державної культурної політики України (затвердженій Постановою Колегії Міністерства культури України № 10/3 від 27 жовтня 1994 р.), Концепції розвитку культур національних меншин України (затверджена

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 р.), Концептуальних напрямках діяльності органів виконавчої влади відносно розвитку культури (схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 675). [7]

Незважаючи на існування досить великої кількості нормативно-правових документів, які визначають правові засади діяльності у сфері культури і мистецтва, комплексних змін в соціальному житті країни за умов загострення економічної та фінансової кризи не відбувається. [8]

Одним з пріоритетних напрямів державної політики декларується забезпечення рівності можливостей доступу до цінностей культури і культурної діяльності. Однак в сучасних реаліях культурної сфери України присутні наступні проблеми, що доводять протилежне – недооцінення ролі закладів культури в процесі державотворення, а саме:

- обмеженість державних коштів і слабка матеріально-технічна база, необхідних для досягнення поставлених культурно-виховних цілей;
- низька ефективність використання фінансових ресурсів;
- невідповідність існуючих принципів, методів і форм бюджетного фінансування закладів культури сучасним потребам;
- недорозвиненість позабюджетного механізму фінансування, що зумовлюється недосконалістю нормативно-правової бази. [9]

Виходячи з вищесказаного, якість і об'єми культурних благ безпосередньо пов'язані з фінансовою стороною діяльності організацій культури, і саме ці процеси забезпечують роботу культурного сектору. [12]

Однак висвітлення ефективності діяльності закладів культури лише з точки зору категорій «економічної ефективності» було б одностороннім і невірним – її слід розглядати в складному, багатогранному контексті термінів «ефекти культури» і «ефективності закладів культури», що не можна звести до прямої залежності між ефектами і витратами, яка виявляється шляхом простої калькуляції. Основною причиною цього є те, що з позицій існуючих наукових знань культура представлена як не вимірюваний кількісним інструментарієм простір (віртуальний – ціннісно-смысловий, в інших термінах – ідеальний, духовний, ментальний). [3]

Отже, розгляд сучасних проблем в галузі культури, особливостей і методів підвищення ефективності діяльності закладів культури, різноманітних аспектів і критеріїв ефективності культури вказує на необхідність проектування якісно нових сучасних культурно-видовищних закладів різних форм фінансування для забезпечення задекларованих державою цілей, напрямків і завдань.

Постановка задачі.

Дослідити поняття ефективності закладів культури у його багатоманітності і виявити його безпосередній вплив на проектування сучасних культурно-видовищних центрів.

Аналіз останніх досліджень.

Ефективність діяльності закладів сфери культури і мистецтва висвітлюється не тільки в роботах науковців безпосередньо пов'язаних зі сферою культури, але й в наукових розробках вчених інших галузей знань.

Дослідження базується на наукових працях і публікаціях вітчизняних дослідників щодо проблем творчо-комерційної діяльності культурно-освітніх закладів, їхнє самофінансування і само утримання, а саме: С. Садовенко, С. Кучин [8], С. Мещерякова [8], О. Жалюк [9] та інші дослідники.

Питаннями економіки культури займалися російські вчені: А. Я. Рубінштейн [11], Б. Сорочкін, Ю. Захарова [12], О. Котова [12], а також ряд зарубіжних авторів: В. Бомола, А. Моль, Я. Фішер та ін.

Загальнотеоретичні питання проектування закладів культури вивчалися в працях Ю. М. Білоконя, М. М. Дьоміна, В. І. Єжова, В. І. Проскурякова, В. В. Савченка, В. П. Уреньова, В. Г. Штолька та інших.

Наукові дослідження з питань типології зазначених закладів в Україні проводились у наукових працях В. В. Савченка, П. П. Безрідного, Г. В. Зеньковича, Н. Г. Зенькович, В. В. Куцевича, В. І. Проскурякова, О. П. Чижевського.

Основна частина.

Одним з пріоритетних завдань галузі культури і мистецтва в суспільстві є формування інтелектуальних, моральних і духовних якостей індивіда, що з економічної точки зору сприяє розвитку країни взагалі та поліпшенню якості робочої сили зокрема. Це знаходить підтвердження в аргументах американського економіста Г. Бешарова, який вважає, що культура сприяє зростанню добробуту людей і зростанню продуктивності їх праці.[3]

В останній час особливо актуальним стало питання економічної ефективності організацій і установ культури, монетизації послуг культури і пошуку ефективних інструментів управління, в зв'язку з сучасними реаліями розвитку в умовах кризи [3,13]. При цьому сфера культури сприймається як галузь, що є збитковою для державного бюджету і ведуться спроби порівняти фінансово-господарську діяльність комерційних підприємств і закладів культури, значна частина яких не є комерційними, при цьому залишаючись суспільно необхідною. [10]

Вперше на проблему збитковості звернули увагу американські вчені-економісти В. Баумоль і В. Боуен в 1966 р. виявивши закономірність, так звану

«хворобу цін» (або ефект Баумоля), суть якої в тому що заклади культури і мистецтв функціонують в умовах постійного фінансового навантаження – їх витрати майже завжди перевищують зароблені ними доходи (тобто видатки виробництва зростають швидше, ніж ціни на кінцевий продукт). [3, 11]

Цю проблему також вивчав відомий російський вчений-економіст А. Я. Рубінштейн. Представлена у ряді монографій (Рубінштейн (1991)), навчальних посібників (Шишкін (2003)) і підручників (Економіка культури (2005)) ця фундаментальна закономірність стала «точкою відліку» для більшості російських дослідників.[11]

Слід зазначити наявність і іншої, так званої «прагматичної установки», відповідно до якої маркетинг, менеджмент і нова парадигма культури здатні вилікувати будь-яку «хворобу цін» (Ціна культури (2005)).[11]

Однак, в будь-якому випадку виникає питання оцінки якості послуги і ефективності діяльності закладів культури.

Ідеальний образ якісної послуги має на увазі пов'язані між собою процес, результат, порівняння мети і результату (результативність), досягнення мети з найменшими витратами (ефективність).

Так, у ґрунтовному дослідженні для Міністерства культури Російської федерації [3] дослідники визначають декілька видів ефективності, притаманної організаціям і закладам культури:

Економічна ефективність визначається як результативність діяльності закладу культури, що виражається у відношенні отриманих їм доходів до витрачених ресурсів.

Соціальна ефективність – відповідність результатів діяльності установи культури основним соціальним потребам і цілям суспільства, а також інтересам окремої людини. Соціальна ефективність тісно пов'язана з такими поняттями, як «рівень життя» і «якість життя населення».

Соціально-економічна ефективність – це співвідношення отриманого закладом культури соціального ефекту і витрат, що сприяють його досягненню.

Згідно опитувань російських експертів, вони не вважають головним в умовах ринкових стосунків оцінку діяльності установ культури виключно з позицій економічної ефективності. Що стосується методики оцінки ефективності державних установ і закладів культури – основними з них є:

- різноманітні системи незбалансованих показників;
- система оцінки збалансованих показників Balanced Scorecard (BSC) – для оцінки ефективності бібліотек;
- модель оцінки менеджменту в організаціях, що фінансуються з державного або муніципального бюджету, – Common Assessment Framework (CAF);

- методика оцінки ефективності діяльності установ культурно-дозвілльєвого типу;
- методика вимірювання соціальної ефективності бібліотек по просуванню читання серед населення Російської Федерації, запропонована Кузьмінім Е. І., Орлової Е. А., Урміної І. А.;
- економіко-символічний підхід до оцінки ефективності культури А. Б. Долгіна. [3]

Основними показниками ефективності діяльності різних типів закладів культури, виділеними експертами в процесі інтерв'ювання і описаними в дослідженні, можуть бути:

- доходи, отримані від реалізації послуг;
- видатки на утримання закладів культури;
- число відвідувачів закладів культури;
- кількість часу, проведеного відвідувачами в закладі культури;
- гроші, витрачені відвідувачами на придбання платних послуг, що надається закладом культури;
- об'єм культурного фонду, доступного відвідувачам (експонатів, книг, картин і ін.).

Функціонування сфери культури в Україні у 1990–2012 рр. відзначалося певними суперечностями. (рис. 1-2) Серед позитивних тенденцій – у 2012 р. кількість театрів збільшилася на 5,3 % у порівнянні з 1990 р., але зростання мало непостійний характер. У 1990–2012 рр. значно зросла кількість музеїв – у 2,8 рази, причому позитивна динаміка спостерігалась упродовж усього досліджуваного періоду, за винятком 2002 р. За досліджуваний період мережа концертних організацій розширилася в 2 рази. [14]

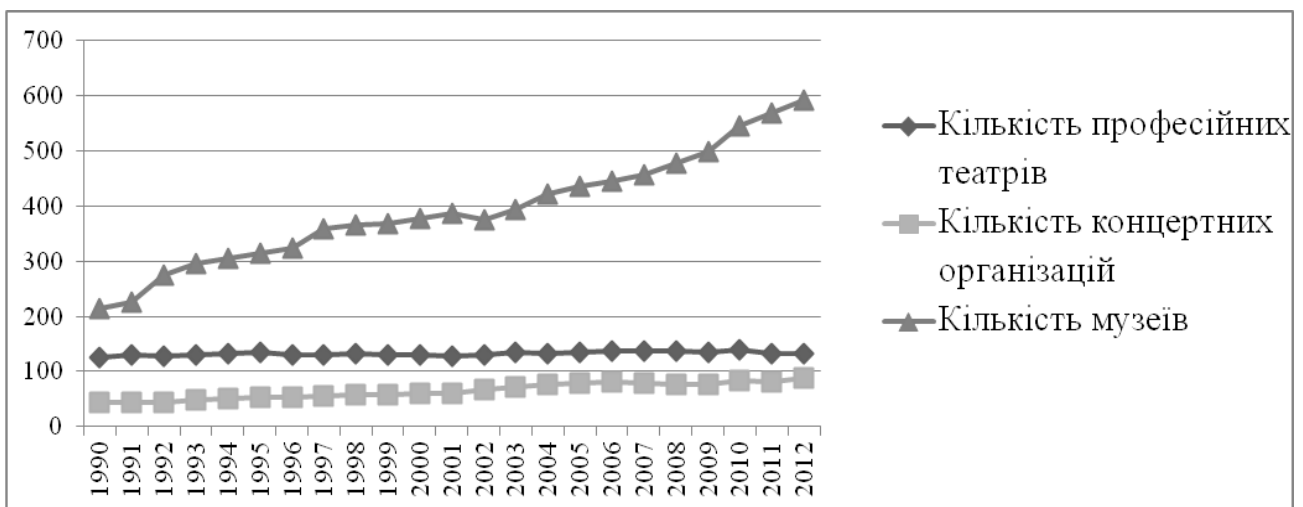

Рис. 1. Кількість театрів, концертних організацій, музеїв, 1990-2012 рр. [2]

Аналіз показників відвідуваності театрів, музеїв, бібліотек, кінотеатрів за 1990-2012 рр. вказує на дві тенденції – значне скорочення відвідуваності в період 1990-1996 рр. і поступове зростання в період 1997-2012 рр. Так, відвідуваність музеїв зросла на 33,5%, театрів – на 16,4 %, концертів – на 8,7%, кінотеатрів – на 56 %, проте так і не досягав показників 1990 р.

Серед негативних тенденцій – зменшення кількості бібліотек. Станом на 2012 р. їх стало на 25 % менше у порівнянні з 1990 р. Скорочення закладів культури клубного типу також має негативну динаміку – за 1990–2012 рр. їх кількість зменшилася на 24,3 %. [2,14]

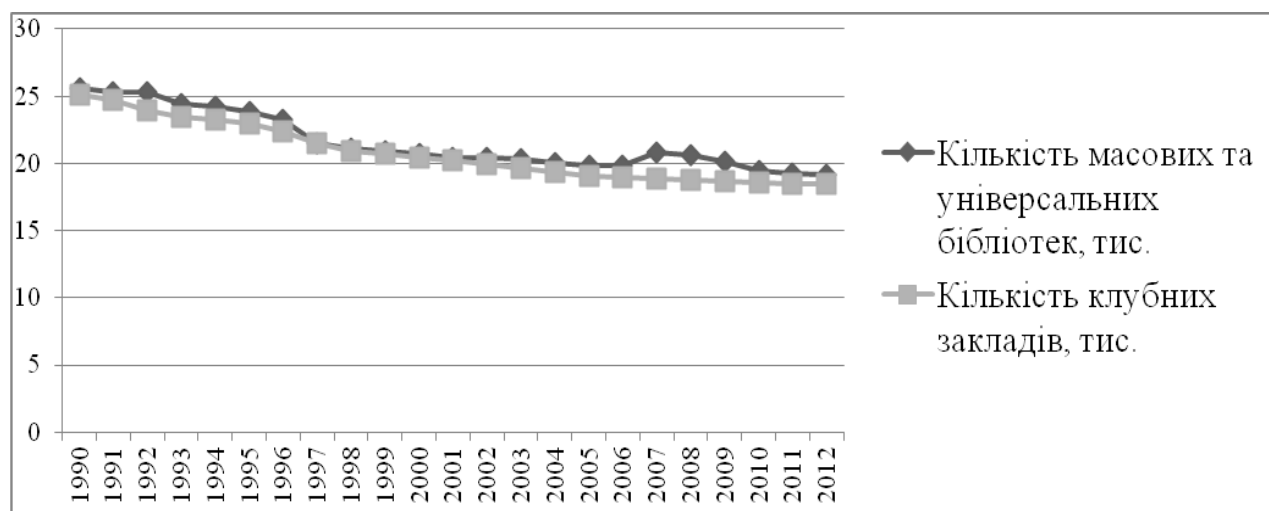

Рис.2. Кількість бібліотек і клубних закладів, 1990-2012 рр. [2]

Схожим чином складається ситуація в близькому зарубіжжі – в Російській федерації за період 1990-2012 рр. спостерігається збільшення кількості театрів і музеїв в 1,5 рази, а також зростання кількості концертних організацій в 1,9 рази. Подібні з українськими тенденції виявлені і в зменшенні кількості бібліотек на 30,5%, в скороченні кількості примірників бібліотечного фонду на 23%, а також значному зменшенні кількості закладів культури клубного типу – на 30,9 %. [4,5,6]

Показники відвідуваності закладів культури Росії досить суперечливі – з 1990 р. відвідуваність музеїв зросла на 12,2%, проте відвідуваність театрів скоротилась на 30 %, кількість глядачів концертів зменшилась у 3,8 рази. [4,5,6]

Це зумовлено наступними причинами: макроекономічною нестабільністю, що впливає на можливості бюджетного забезпечення закладів культури і мистецтва; різким погіршенням матеріального добробуту населення і його орієнтацією на необхідність забезпечення базових умов життєдіяльності; розвитком вторинної зайнятості, що зумовлює зменшення ресурсу вільного часу. Наслідком цього може стати втрата самоідентифікації, дисгармонійний

розвиток, зростання соціальної напруженості та обмеження культурного різноманіття. [14]

Висновок. Загалом, ситуація в галузі культури України на сьогоднішній день є катастрофічною, якщо враховувати окреслені негативні тенденції до зменшення відвідуваності і скорочення кількості клубних закладів культури і бібліотек, що складають близько 80% з усієї базової мережі закладів культури (що фінансуються з державного і муніципальних бюджетів) і яка викликана низкою факторів, найголовнішими з яких є: обмеженість державних коштів, низька ефективність використання фінансових ресурсів, невідповідність бюджетного фінансування закладів культури сучасним потребам.[9]

В зв'язку з існуючими проблемами в культурній сфері, суттєвою недостатністю державного фінансування, сучасними вимогами інформаційного суспільства – виникає необхідність в пошуку каналів комерційної активізації, а також оптимальному використанні бюджетного фінансування.

Аналізуючи статистичні дані і основні показники роботи закладів культури для України і Російської Федерації можна прийти до суперечливих висновків, однак експертне співтовариство російських фахівців в області культури вважає неприйнятною оцінку діяльності організацій і установ культури виключно з економічних позицій.[3]

Оцінка їх діяльності може бути проведена або з позицій соціальної ефективності як відповідність результатів діяльності установи культури основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини; або з позицій соціально-економічної ефективності як співвідношення отриманого соціального ефекту і витрат, сприяючих його досягненню.

Зокрема, в дослідженні російських науковців для Міністерства культури [3] була розроблена модель економічної ефективності закладів культури, що за своєю суттю є методикою монетизації вільного часу індивіда, що виділяється ним на свій культурний розвиток.

Актуальним питанням є поліпшення фінансового стану клубних і інших культурно-просвітницьких закладів, за рахунок вдосконалення нормативно-правової бази для позабюджетного фінансування, розширення податкових пільг для меценатської і благодійницької підтримки, розроблення ефективних механізмів і моделей інвестицій в сфері культури. [9]

В той же час визначається неможливість самоокупності закладів культури, самостійної підтримки в належному стані матеріально-технічної бази, як в ближній, так і в далекій перспективі, а, отже, і необхідність подальшого бюджетного фінансування установ культури. [3, 9]

Проте більшість науковців і діячів сфери культури вважають, що державною підтримкою мають користуватися стратегічні різновиди культури:

музично-драматичний і драматичний театр, оперний театр, симфонічна музика. Усі інші види повинні регламентуватися виключно через політику оподаткування і передання у власність окремих груп. [8]

Виходячи з сучасних умов, конкуренція за вільний час індивіда між традиційними установами культури і електронними інформаційними ресурсами (з умовами подальшого розвитку доступу в Інтернет), посилюватиметься не на користь закладів культури. Тому російські науковці наголошують на необхідності переосмисленні самої концепції закладів культури як місця реального (на протигагу віртуальному) спілкування інтелектуалів на користь спільного духовного і культурного розвитку і проведення дозвілля. Так, на базі існуючої мережі закладів пропонується створення нового типа установ: інтелектуальних і дозвіллевих культурно-видовищних центрів. [3]

Запропоновані рекомендації знаходять вираження в "Плані діяльності Міністерства культури РФ на 2013-2018 роки", зокрема в збільшенні фінансування музейних закупівель, декларацією знімати у півтора рази більше вітчизняних фільмів і відкрити 1,4 тисяч нових кіноекранів та 40 багатофункціональних культурних центрів, зокрема в малих містах Росії. [15]

Таким чином, можна наголосити на те що, руйнація мережі і занепад діяльності закладів культури пов'язана не тільки з економічною кризою, а, насамперед, з незадовільною державною культурною політикою в Україні, що значно відстає від культурної політики у ближньому зарубіжжі – Російській Федерації.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт Міністерства культури України за 2012 рік. // <http://mincult.kmu.gov.ua>
2. Державна служба статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Отчет по научно-исследовательской работе «Разработка комплексной модели экономической эффективности регионального учреждения культуры» // Министерство культуры Российской федерации, Москва, 2012, <http://mkrf.ru/>
4. «Россия в цифрах», 2013 г.// Статистическое издание Федеральной службы государственной статистики Российской федерации, <http://www.gks.ru>
5. Основные показатели работы отрасли культуры Российской федерации по годам// <http://www.mkstat.ru>
6. Единая межведомственная информационно-статистическая система Российской федерации // <http://www.fedstat.ru/indicators/start.do>
7. Зміст і основні напрямки державної політики в сфері культури і мистецтва// <http://yurist-online.com>
8. Кучин С.П., Мещерякова С.В. Організаційно-економічні проблеми розвитку закладів культури і мистецтва в Україні та шляхи їх вирішення на законодавчому рівні //

- Економічний простір : зб. наук. пр. / Придніпров. держ. акад. буд-ва та архіт. – Д.: ПДАБА, 2007. – №31, 2009
9. Жалюк О.П. Творчо-комерційна діяльність закладів культури клубного типу// Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Том 18. Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля: сторінки історії – С. 161-170
  10. Видатки на утримання закладів культури та мистецтва // Федосов В. М. Бюджетна система: підруч. [Текст] / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбов. літератури : Тернопіль: Екон. думка, 2012.-871 с.
  11. Рубинштейн А.Я. Опекаемые блага в сфере культуры: признаки и последствия «болезни цен» (тезисы)// <http://regconf.hse.ru/uploads>
  12. Захарова Ю.В., Котова О.В. Финансирование учреждений культуры в России: поиск эффективной модели// Креативная экономика: Сб. научн. тр.–М.: ООО Издательство "Креативная экономика", 2007– № 3 (51), 2011– С. 146-152.
  13. Иванова Е.Н. Оценка эффективности деятельности учреждений культуры на примере библиотечных учреждений / Е. Иванова // Экология культуры. — Архангельск, 2004. № 3. - С. 110- 122
  14. Кічурчак.М. Вплив соціально-економічної ситуації в Україні на можливості виробництва суспільних товарів у сфері культури / М.Кічурчак // Галицький економічний вісник. — 2012. — №1(34). — с.5-12.
  15. План деятельности Министерства культуры РФ на 2013-2018 годы //Сайт Министерства культуры РФ – <http://mkrf.ru/>

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы развития учреждений культуры и искусств в Украине и ближнем зарубежье, отечественные и зарубежные тенденции развития сферы культуры. Рассматриваются виды эффективности учреждений культуры и их показатели, очерчиваются основные аспекты и методы оценки эффективности учреждений культуры, специфика их экономической деятельности и пути перспективного развития сети учреждений культуры. Ключевые слова: учреждения культуры, культура, виды эффективности учреждений культуры, методы оценки эффективности, BSC, CAF, экономическая эффективность.

Annotation

The article is considering topical problems of cultural and the arts institutions development in Ukraine and near abroad, domestic and international trends in development of cultural sphere. The efficiency views of cultural institutions and rates of their work are examined. The aspects and the methods of efficiency rating for cultural institutions, specific character of economic activity and the main perspective directions for their future development are outlined. Keywords: cultural institutions, culture, efficiency views of cultural institutions, methods of efficiency rating, BSC, CAF, economic efficiency.